

Adam Bujak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

PROBLEM POMIARU EFEKTYWNOŚCI SYSTEMU RACHUNKOWOŚCI PRZEDSIĘBIORSTWA

1. Wstęp

Jednym z ważniejszych kryteriów oceny każdego podmiotu funkcjonującego w gospodarce rynkowej jest wielkość wypracowanego zysku. Na jego podstawie właściciele – m.in. akcjonariusze lub udziałowcy – mogą określić rzeczywistą stopę zwrotu, czyli efektywność kapitału zaangażowanego w dane przedsięwzięcie. Jednostki gospodarcze są jednak organizacjami złożonymi. W ich skład wchodzi wiele komórek organizacyjnych, które dysponują różnego rodzaju zasobami i zużywają te zasoby, realizując określone działania. Z punktu widzenia inwestora zewnętrznego znajomość pewnych sumarycznych wielkości, jak np. wyniku netto, sumy bilansowej i kapitału własnego, daje już możliwość przeprowadzenia choćby pobieżnej analizy efektywności. Dla potrzeb zarządczych nie są to jednak dane wystarczające. Zadaniem kierownictwa jest bowiem kształtowanie poziomu dostępnych zasobów i organizowanie procesów gospodarczych w taki sposób, aby poszczególne pozycje zawarte w sporządzanych sprawozdaniach finansowych przybrały wartości optymalne, czyli najkorzystniejsze w danych warunkach.

2. Znaczenie rachunkowości we współczesnym przedsiębiorstwie

Niezbędnym elementem składowym organizacji gospodarczych jest rachunkowość, służąca użytkownikom do podejmowania decyzji gospodarczych, zwłaszcza finansowych, oraz rozliczania kierownictwa z odpowiedzialnego i efektywnego zarządzania powierzonym majątkiem [3, s. 8]. Szacuje się, że rachunkowość dostarcza aż 70-80% ogółu niezbędnych informacji [9, s. 94]. Szczególna rola rachunkowości jako podsystemu jednostek gospodarczych spowodowana jest także tym, iż łącząc inne ważne podsystemy (m. in. marketingowy, kadrowy, badawczo-

-rozwojowy oraz produkcyjny), umożliwia ona uzyskanie całościowego obrazu przedsiębiorstwa poprzez wyrażenie wszelkich wytwarzanych w nich informacji w kategoriach finansowych [8, s. 33 i nast.].

Prowadzenie rachunkowości wiąże się z określonymi kosztami. Związane są one m.in. z wynagrodzeniami, amortyzacją wykorzystywanego sprzętu czy zużyciem materiałów biurowych. Ponoszenie kosztów oznacza, że rachunkowość wywiera wpływ na osiągane wyniki, a przez to na ogólny poziom efektywności podmiotów gospodarczych. Jeśli więc głównym celem przedsiębiorstwa jest osiąganie zysku na odpowiednio wysokim poziomie, jednym z celów szczegółowych powinna być optymalizacja kosztów związanych z funkcjonowaniem rachunkowości.

Zasada racjonalnego gospodarowania mówi, że postawiony cel trzeba osiągać jak najmniejszym kosztem albo uzyskać jak największy efekt, poświęcając określone środki [1, s. 39]. Aby podejmować trafne decyzje, niezbędny jest zasób informacji istotnych, czyli takich, które wpływają na wybór sposobu rozwiązania istniejącego problemu [13, s. 147]. Brak istotnej informacji może więc spowodować niewłaściwą decyzję. Dlatego racjonalność w odniesieniu do systemu rachunkowości powinna polegać na utworzeniu zbioru istotnych informacji przy możliwie niskich nakładach (kosztach). Niedopuszczalne jest minimalizowanie wszelkich kosztów związanych z prowadzeniem rachunkowości, gdyż mogłoby ono negatywnie wpłynąć na jakość podejmowanych decyzji. Maksymalizowanie efektów, czyli uzyskiwanie jak największej ilości informacji przy określonych kosztach, również nie może być uznane za działanie celowe i racjonalne. Część z dostarczanych informacji z pewnością nie zostałaby bowiem wykorzystana w procesie decyzyjnym, w związku z czym nie istniałoby uzasadnienie dla kosztów poniesionych w celu ich uzyskania.

3. Podstawowe problemy dotyczące pomiaru efektywności systemu rachunkowości

Ze względu na to, że system rachunkowości nie pozostaje bez wpływu na ogólny poziom efektywności przedsiębiorstw, niezbędne jest świadome kształtowanie jego struktury. Ale nie da się zarządzać ani całą organizacją, ani nawet jakimkolwiek jej wycinkiem, jeśli uprzednio nie zmierzy się i nie przeprowadzi analizy danego procesu czy zjawiska [11, s. 193 i nast.]. Pomiar efektywności w odniesieniu do systemu informacyjnego rachunkowości jest jednak zadaniem dość skomplikowanym.

W literaturze przedmiotu pojęcie efektywności niejednokrotnie utożsamiane jest ze sprawnością [12, s. 7 i nast.]. Sprawność z kolei oznacza realizowanie określonych zadań, czyli osiąganie założonych celów – efektów, właściwymi, racjonalnymi sposobami [6, s. 174 i nast.]. Sprawność (efektywność) należy więc traktować jako kategorię ilościową, która charakteryzuje techniczno-ekonomiczną stronę

wykonywanych działań [7, s. 13]. Do pomiaru efektywności gospodarowania (E) najczęściej wykorzystuje się formułę [7, s. 11]:

$$E = \frac{R}{N},$$

gdzie: R – osiągnięte efekty,
 N – poniesione nakłady.

Przedstawiony wskaźnik mógłby zostać wykorzystany przy określaniu efektywności systemu rachunkowości, gdyby wielkości efektów i nakładów ujęto w sposób cząstkowy: skupiając się wyłącznie na efektach powstających w rachunkowości oraz nakładach związanych z uzyskaniem tych efektów. Jednakże zarówno efekty, jak i nakłady powinny zostać skwantyfikowane i wyrażone w jednostkach pieniężnych. Nie stanowi to istotnego problemu w przypadku nakładów, gdyż każda jednostka prowadząca rachunkowość ma obowiązek zaewidencjonowania wszelkich poniesionych kosztów. Zagadnieniem wymagającym rozstrzygnięcia jest jednak określenie wartości efektów, tym bardziej że efekty te można rozpatrywać z dwóch punktów widzenia. Po pierwsze, efektem jest konkretna informacja przygotowana na potrzeby jej użytkowników. Za efekty można również uznać skutki ekonomiczne decyzji podjętych na podstawie dostarczonej informacji. Po drugie, rodzaj efektów znajduje odzwierciedlenie przede wszystkim w wysokości wyniku finansowego osiągniętego przez dane przedsiębiorstwo. Przydatność wyniku do wyceny efektów powstających w systemie rachunkowości jest jednak ograniczona, ponieważ na jego wysokość wpływa nie tylko zasób informacji generowanych przez rachunkowość, ale również takie czynniki, jak choćby kwalifikacje kadry kierowniczej czy przyjęty system zarządzania [4, s. 115]. Wynik finansowy stanowiłby właściwą miarę efektów tylko wtedy, gdyby przedsiębiorstwa dysponujące takim samym zakresem dostępnych informacji w praktyce osiągały zawsze takie same wyniki. W związku z tym za podstawową miarę efektów powstających w systemie rachunkowości należałoby uznać wartość zasobu dostarczonych informacji. Ale jak wycenić ten specyficzny produkt, który nie ma ceny rynkowej? Literatura przedmiotu wskazuje dwa rozwiązania: albo wartość informacji ustalać na podstawie kosztów jej uzyskania, albo rozstrzygnięcie tej kwestii pozostawić użytkownikowi informacji, który – kierując się jej przydatnością w konkretnej sytuacji decyzyjnej – sam dokona wyceny [2, s. 113 i nast.]. Przywołane metody nie mogą być jednak wykorzystane do określania wartości zasobu informacji pochodzących z systemu rachunkowości, a w konsekwencji nie jest możliwe ich zastosowanie do pomiaru efektywności zgodnie z zaprezentowaną formułą. Przyjęcie pierwszego rozwiązania, niezależnie od sprawności wykonywanych działań, ukształtowałoby bowiem relację efektów do nakładów zawsze na poziomie jedności. Drugi z omówionych sposobów oznacza z kolei ocenę wartości informacji dokonaną przez użytkownika. Trudno w takiej sytuacji podzielić pogląd, że ocena ta zostanie w

wystarczającym stopniu pozbawiona subiektywizmu, a tym samym będzie mogła stanowić podstawę choćby do porównań efektywności systemów informacyjnych rachunkowości między różnymi podmiotami.

4. Pomiar efektywności systemu rachunkowości przedsiębiorstwa

Pewną barierę w ocenie systemów informacyjnych rachunkowości funkcjonujących w jednostkach gospodarczych stanowi brak możliwości pomiaru efektywności za pomocą podstawowej formuły, czyli ilorazu efektów i nakładów. Nie oznacza to jednak, że efektywność tego odcinka działalności przedsiębiorstw w ogóle nie może być mierzona. Pomiar taki jest możliwy, ale przy wykorzystaniu różnego rodzaju wskaźników częściowych. Nie podlegają one tak jednoznacznej interpretacji jak podstawowa formuła efektywności, której wartość wprost informuje o istnieniu efektywności lub jej braku. Niemniej jednak wskaźniki takie powinny stanowić ważne i przydatne narzędzie zarządcze wykorzystywane przez decydentów.

Wskaźniki służące do określenia i oceny efektywności systemu informacyjnego rachunkowości sklasyfikować można następująco:

- 1) wskaźniki produktywności,
- 2) wskaźniki kosztochłonności,
- 3) wskaźniki rentowności,
- 4) wskaźniki jakości.

Do pomiaru produktywności (W_p), czyli efektywności wykorzystania zasobów, służy wzór [5, s. 12 i nast.]:

$$W_p = \frac{P}{Z},$$

gdzie: P – wytworzone produkty,

Z – zasoby wykorzystane (zużyte) w celu wytworzenia produktów.

Wielkości służące do obliczania wskaźnika produktywności, w odróżnieniu od składników podstawowej formuły efektywności, nie muszą być wyrażone w kwotach, ale np. w jednostkach naturalnych. Podstawowym produktem systemu rachunkowości jest informacja. Jeśli przyjąć, że informacja to pojedyncza wielkość liczbowo wchodząca w skład sprawozdań lub raportów powstających w systemie rachunkowości, to ilość dostarczonych informacji należałoby uznać za najlepszy wymierny produkt. Specyficznymi produktami sfery rachunkowości są także np. liczba zaewidencjonowanych dowodów księgowych czy nawet wielkość przychodów ze sprzedaży osiągniętych w ramach podstawowej działalności podmiotu.

Zasoby wykorzystane w celu wytworzenia produktów można z kolei ująć całościowo, jako wszelkie koszty związane z prowadzeniem rachunkowości, lub częściowo, np. jako zużycie czynnika pracy czy amortyzację aktywów trwałych. Al-

ternatywnie mianownik formuły produktywności stanowić może również wielkość dostępnych zasobów, czyli liczba zatrudnionych lub bieżąca wartość wykorzystywanych środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych.

Celem pomiaru kosztochłonności (W_k) jest określenie kwoty kosztów przypadającej na jednostkę produktu (efektu). Obliczyć ją można w następujący sposób:

$$W_k = \frac{K}{P},$$

gdzie: K – poniesione koszty,

P – wytworzone produkty (jak w poprzedniej formule).

Kosztchłonność jest pogłębieniem analizy produktywności i podobnie jak produktywność może być rozpatrywana w ujęciu całościowym lub częściowym. Kosztchłonność obliczona na podstawie ogółu kosztów związanych z prowadzeniem rachunkowości informuje np. o łącznym koszcie jednostkowym uzyskania pojedynczej informacji wynikowej (jeśli produktem będzie ilość informacji wynikowych), koszcie przypadającym na jeden zaewidencjonowany dowód (jeśli produktem będzie liczba zaewidencjonowanych dowodów księgowych) lub koszcie uzyskania jednej złotówki przychodu (jeśli za produkt uznana zostanie kwota osiągniętych przychodów ze sprzedaży). Częściowe ujęcie kosztów pozwala ponadto określić kosztchłonność w podziale na poszczególne grupy zużywanych zasobów, np. czynnika pracy, materiałów i energii, sprzętu.

Niezmiernie istotne znaczenie w analizie funkcjonowania systemu rachunkowości należy przypisać rentowności, która jest miarą zdolności do generowania zysku z zaangażowanych środków [10, s. 103]. Ogólną formułę wskaźników rentowności (W_r) można przedstawić wzorem:

$$W_r = \frac{W}{O},$$

gdzie: W – wynik osiągnięty z działalności,

O – podstawa odniesienia.

Aby wskaźnik opisujący rentowność mógł być wykorzystany do oceny systemu rachunkowości, należy w odpowiedni sposób dobrać zarówno licznik, jak i mianownik. Przedsiębiorstwa sporządzające rachunek zysków i strat w wersji określonej ustawą o rachunkowości [14, załącznik nr 1] zobowiązane są obliczać wiele różnego rodzaju kategorii wynikowych. Za najprzydatniejsze w przeprowadzanej analizie należy uznać: wynik ze sprzedaży, czyli różnicę między przychodami i kosztami związanymi z podstawową sferą działalności, a także wyniki brutto i netto stanowiące ogólną, całościową miarę osiągniętej nadwyżki. Choć wyników uzyskiwanych przez jednostki gospodarcze nie można wiązać wyłącznie ze sferą rachunkowości, to nie sposób również pominąć jej znaczenia w tym względzie.

Ilość i jakość informacji dostarczanych przez rachunkowość stanowi przecież swoją podstawę, dzięki której możliwe jest osiągnięcie zysków.

Drugim elementem składowym formuły wskaźnika rentowności jest podstawa odniesienia, a więc taka wielkość, która wykazuje proporcjonalny związek z osiąganym wynikiem. Podstawę odniesienia stanowić może ilość dostarczonych informacji wynikowych, liczba osób zatrudnionych przy ich przygotowywaniu czy całkowite koszty związane z prowadzeniem rachunkowości w danym przedsiębiorstwie.

Zadaniem ostatniej z zaprezentowanych grup wskaźników jest pomiar jakości funkcjonowania systemu informacyjnego rachunkowości. Do wskaźników tego rodzaju zaliczyć można m.in.:

- przeciętny czas opóźnienia w dostarczaniu informacji przypadający na pojedynczą informację wynikową,
- ilość zbędnych lub niewykorzystanych informacji na 100 informacji wynikowych,
- liczbę korygujących dokumentów księgowych na 100 dowodów zaksięgowanych.

Wskaźniki jakości informują o tym, na ile system rachunkowości spełnia postawione przed nim zadania, a także o tym, czy sposób prowadzenia rachunkowości można uznać za celowy i racjonalny. Dwa pierwsze spośród trzech przedstawionych wskaźników są jednak już z założenia w pewien sposób subiektywne. Czy bowiem można jednoznacznie określić czas, w którym informacja powinna być dostarczona? O ile terminy sporządzania sprawozdań zewnętrznych są ściśle określone obowiązującymi przepisami, o tyle dla celów zarządczych znacznie łatwiej z perspektywy przyszłości wskazać moment, kiedy konkretna informacja była potrzebna, niż określić ten moment przed jej dostarczeniem. Poza tym niejednokrotnie informacja może być uznana za przydatną, bądź nieprzydatną, dopiero wtedy, gdy zostanie już dostarczona, a nie w chwili, w której zgłoszono na nią zapotrzebowanie. W analizie wskaźników jakości uwzględnić należałoby również to, że ich niezadowalający poziom może być spowodowany także czynnikami zewnętrznymi w stosunku do systemu rachunkowości, np. niedoborami pewnych zasobów, zdarzeniami losowymi czy wreszcie zbyt późnym zleceniem przez kadrę kierowniczą przygotowania wymaganych informacji.

Odrębna analiza każdego z proponowanych wskaźników, czy nawet całej wybranej grupy wskaźników, nie może jeszcze stanowić podstawy do oceny funkcjonującego w danym przedsiębiorstwie systemu rachunkowości. Nawet uwzględnienie wzajemnych powiązań, jakie zachodzą między przedstawionymi wskaźnikami, nie zagwarantuje wydania prawidłowej i obiektywnej opinii. Jeśli bowiem podstawowa, opierająca się na wielkościach pieniężnych formuła efektywności nie może być zastosowana, to ocenę powinno poprzedzać porównanie odpowiednich wskaźników albo z wielkościami uznanymi za wzorcowe, albo z identycznymi wskaźnikami obliczonymi dla innych przedsiębiorstw. Zaznaczyć należy, że wzorcową, czyli optymalną, wartość miar efektywności trzeba ustalać na podstawie szczegółowej analizy wydajności, zarówno ludzi, urządzeń, jak i pewnych procesów, które są składnikami

systemu rachunkowości. Podobnie porównanie wielkości wskaźników między różnymi przedsiębiorstwami ma sens tylko wtedy, gdy punktem odniesienia będzie podmiot uznany za godny naśladowania, czyli przede wszystkim efektywny, charakteryzujący się np. odpowiednio wysokim poziomem rentowności.

5. Podsumowanie

Funkcjonowanie systemu informacyjnego rachunkowości, podobnie jak każdego innego elementu składowego jednostek gospodarczych, musi być podporządkowane zasadzie racjonalnego gospodarowania. Tylko wtedy bowiem całe przedsiębiorstwo ma szansę zostać uznane za podmiot efektywny, gwarantujący właścicielom wymagany zwrot z zainwestowanego kapitału. Aby zarządzać systemem rachunkowości, trzeba przede wszystkim określić sprawność tego systemu, czyli zdolność do osiągania postawionych celów w najbardziej optymalny sposób. O ile w literaturze przedmiotu dość łatwo odnaleźć metody służące do oceny efektywności ogólnej przedsiębiorstw, a także efektywności procesów produkcji, zaopatrzenia i zbytu, o tyle efektywność systemu rachunkowości jest tematem rzadko poruszonym. A przecież jednostki gospodarcze stale potrzebują informacji, a każda informacja kosztuje. Z tego względu umiejętność zidentyfikowania, a przez to zoptimalizowania kosztów dostarczanych informacji, może przyczynić się do wzrostu przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa na rynku.

Literatura

- [1] Gabrusewicz W., Kamela-Sowińska A., Poetschke H., *Rachunkowość zarządcza*, PWE, Warszawa 1998.
- [2] Ilczuk J., Jerczyńska M., *Efektywność systemów informatycznych zarządzania*, PWE, Warszawa 1979.
- [3] Jaruga A., Idzikowska G., Ignatowski R., *Rachunkowość finansowa*, Towarzystwo Gospodarcze RaFiB, Łódź 1995.
- [4] Kierczyński A., *Efektywność komputeryzacji*, PWE, Warszawa 1975.
- [5] Kosieradzka A., Lis S., *Produktywność. Metody analizy, oceny i tworzenia programów poprawy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2000.
- [6] Kotarbiński T., *Kurs logiki dla prawników*, PWN, Warszawa 1974.
- [7] Nowak E., *Przedsięwzięcia gospodarcze a efektywność gospodarowania*, [w:] *Ocena efektywności przedsięwzięć gospodarczych*, red. E. Nowak, AE, Wrocław 1998.
- [8] Nowak E., *Rachunkowość jako system informacyjny*, [w:] *Rachunkowość w controllingu przedsiębiorstwa*, red. E. Nowak, PWE, Warszawa 1996.
- [9] Ronek H., *Rachunkowość jako źródło informacji ekonomicznej*, [w:] *Ekonometryczne modelowanie danych finansowo-księgowych*, red. E. Nowak, M. Urbanek, Norbertinum, Lublin 1995.
- [10] Sierpińska M., Jachna T., *Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

- [11] Skrzypek E., *Jakość i efektywność*. Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000.
- [12] Telep J., *Podstawowe pojęcia z dziedziny organizacji i efektywności*, [w:] *Ocena efektywności funkcjonowania organizacji gospodarczych*, red. Z. Bombera, J. Telep, WSE w Warszawie, Warszawa 2004.
- [13] Turyna J., *System informacyjny rachunkowości w podejmowaniu decyzji zarządczych*, UW, Warszawa 1997.
- [14] Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, DzU 2002 nr 76, poz. 694 z późn. zm.

THE PROBLEM OF EFFICIENCY MEASUREMENT OF THE ENTERPRISE'S ACCOUNTING SYSTEM

Summary

Enterprises that operate in a competitive market should constantly control the efficiency of all activities that they perform. A checking of the effectiveness applies to the accounting system as well. The article presents selected problems concerning the measurement of the efficiency in the accounting system and it shows methods that could be used to do that.